

Eliot világa

Nyelvünkre fordítani a világirodalmat annyit tesz, mint felénk fordítani a világ arcát, a szellemtől sugárzót, a szépségben tündöklőt. „Fél Földre süt a nap felettem / fél Földdel együtt fed az este“ — mondhatjuk Szabó Lőrincsel, egyikével a legnagyobbaknak, akiknek érdeméből büszke alázattal vallhatjuk:

Tanítóm minden, ami él,
apám a múlt egész világa
s addig terjed hazám határa,
ameddig az agyam elér.

Nem tudom, ismerik-e más nyelven is az idézett verset. S ha igen, akadt-e méltó tolmácsolója, olyan, aki a gondolat nagysága mellett a szavak Szabó Lőrinc-i varázsát is közvetíteni tudta. Akárhogy is lenne, azzal, amit ad a világnak, minden nemzet, minden kultúra csakúgy gazdagodik, mint azzal, amit kap tőle. Világos és mégis rejtélyes kémiaja ez az értékek keveredésének. Az a költő, akinek verseit most már hazai műfordítók jóvoltából is élvezhetjük magyarul — Thomas Stearns Eliot — ennek a kulturális vegytannak egyik legbámulatosabb mestere. Szabó Lőrinc idézett sorai tökéletesen ráillenek: ő valóban mindentől tanult, ami él, „a múlt egész világát“ személyes örökségeként kezelte, s ha azt nézzük, mi mindent befogadott az elioti elme — honául az egyetemességet jelölhetjük meg, a földrajz semmiképp sem szab határt annak a szellemi birodalomnak, amelynek polgárává avatja az olvasót.

A költő nagysága akkor is jelentős eseményként ajánlaná figyelmünkbe az Albatros kiadónak T. S. Eliot legszebb versei című kötetét, ha a benne foglalt fordítások csupán a hazai úttörés érdemével dicsekedhetnének. Öröm és elégtétel, hogy ennél sokkal többet kapunk. Lőrinczi László, Szász János és Szemlér Ferenc fordításai — melyeknek szövegösszehasonlítását és jegyzetelését Szilágyi Domokos művészi-filológiai kompetenciája teljes vértetében végezte (csak sajnálhatjuk csodálkozva, hogy ő maga nem szerepel tolmácsolóként is?!?) — a legigényesebb Eliot-rajongót is kielégíthetik. S mert minden műfordítói vállalkozás egyben új hívek toborzása, ez a kötet — bár a kolofon a példányszámot kevésbé méltányolható diszkrécióval kezeli — minden bizonnyal az eddigénél szélesebb körben ébreszt érdeklődést a XX. század egyik legnagyobb költői életműve iránt. A versekhez magukhoz — Szemlér Ferenc gazdagon dokumentált, szellemes előszava után — nehéz hozzászólni. Az Eliot-fordító Szemlér, Szász, Lőrinczi, az Eliot-

kommentátor Szilágyi olyan bizalmas otthonossággal közlekednek a Mű labirintusában, amelyet a kritikus többéves munkával sem tudna megszerezni, hiszen a költőmódra, belülről való látás adománya semmilyen stúdiummal nem pótolható. Csak az esemény kiváltotta ünnepi érzés menti — vagy magyarázza — azoknak a jobbjára saját használatra végiggondolt szempontoknak a közreadását, amelyek óhatatlanul felmerülnek, a szakmain innen és túl, a kötet olvasójában.

Általános vélekedés szerint — egyesek roszszallóan említik, mások épp ellenkezőleg, az oeuvre választékosságának (tehát kissé a maguk beavatottságának) dicséretére — Eliot Kafkával és Beckett-tel osztozik az „érthetlenség“ kétes dicsőségében. Aki azonban nem dicsérni vagy temetni jött Eliotot, hanem megismerni, annak úgyszólván semmit sem mond ez az (ócsárló vagy díszítő jelzők kíséretében) sűrűn felhangzó minősítés. Amint kézbe veszi a kötetet, elfelejti, mit is hallott, olvasott Eliotról, figyelmét teljesen leköti, amit tőle olvas. A versek közreadásának, Eliot hazai magyar közvetítőinek éppen ez volt a célja, s ezt maradéktalanul sikerült elérniök. Az olvasónak tekintélyes mennyiségű — és nemcsak irodalmi! — ismeretanyagot kell felidéznie, hogy „eliotul“ tudjon olvasni; a kiváltott szellemi kataklizma azonban korántsem merül ki ebben a — kényelmes versbarátot alaposan elriasztó — hatásban: minden, aminek stabilitásáról görcsösen igyekszik magát meggyőzni, kimozdul a helyéről. Az otthonos, meghitt Rend válik kérdésessé.

De nem kívánunk-e méltánytalanul sokat a költőtől, amikor elvárjuk, hogy csak rendet lásson ott, ahol rendtelenség is van, vagy még inkább: hogy ő teremtsen rendet a káoszban? Persze, a rend, akár a rendtelenség, látszólagos is lehet; a költő, meglehet, éppen akkor tölti be rendeltetését, ha látszat és való, jelenség és lényeg mélységében hű és hűségében új képét tárja elénk, ha művészi renddél szervezi a beismert és megismert emberi rendtelenséget. Az értelemnek mindig ez volt, ez is marad a hivatása: törvények megismerésével és megteremtésével tágitani magunkról való tudásunk határait. A megmagyarázhatón túl van egy világ — egy? megszámlálhatatlan! —, melyet érthet ugyan a tudós is, de csak a költő, a művész tud kifejezni. Ami Eliot költészetében a legmonumentálisabb, az éppen az emberi kultúra egyetemessége a folyamatként állandósult Időben.

De ha egyetemeset mondunk, máris határt szabunk, igaz, tág s egyre táguló határt, a végtelennek. Dehát rend és rendtelenség fennebb idézett, nyugtalanító viszonylatában nem éppen az egyetemes képviseli a rendezhető és rendszerbe foglalható, a rendeltetésként vállalható, szemben a gyanús, sőt félelmetes végtelennel? S nem a rend bölcs és fájdalmas diadalát ünnepeljük-e Eliot elemző szigorában, nagyvonalú szintézisében? A belénk-épült múltat, az emberiség közös emlékezetét, e roppant terhet, elegáns lebegésben tartja s átadja annak, akit illet: „a vég előbb van, mint a kezdet / ... / S minden mindig tart...“ Mérlegelni csupán a pillanatot lehet. Eliot nem akarja megragadni az „órák idejénél idősebb“ időt, nem is kel versenyre vele: hullámveréséhez igazítja pulzusát. S mert tudja a Mester, hogy utolsó szívedobbanására bizony nem állnak meg az órák, szétszedi s szemügyre veszi a Szerkezetet. Már nem is egy, de megszámlálhatatlan óra rugói hevernek asztalán, elkeverednek, s mikor ismét összerakná, amit szétsze-

dett, a varázslók közismert kajánsága vagy egy közönyös demiurgosz szórakozott önkénye irányítja mozdulatait. A néma napóra és a székes-egyház tornyán a mutatók, az ócska vekker és az ősi homokóra, az öblös kondulás és a kényes ketyegés — mind, mind az időt mutatták. Most időket mutatnak időtlenül, világító számlapon — számok nélkül, visszhanggal — hang nélkül.

Mit szolgál mindez?

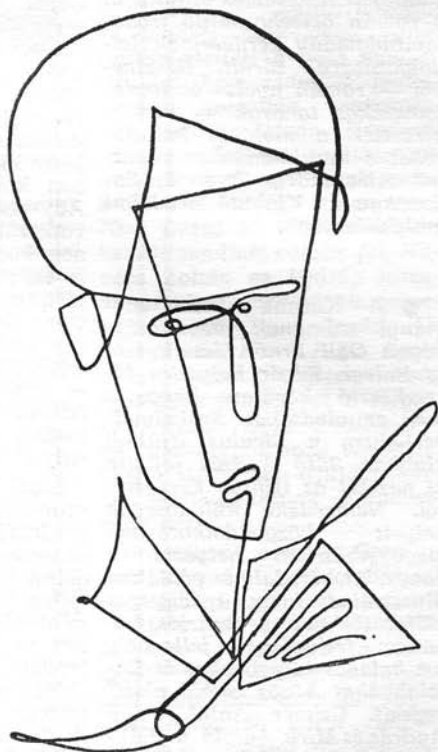
Az aprópénzre nem váltható gondolati költészet lejáráthatatlan becsületét.

Az öncélúnak kompromittált, embercélú szépség értékét.

Azt, hogy a legszükségesebben túl is szükségünk legyen Valamire. Ilyen Valami Eliot költészete.

Gyilósi Zsuzsanna

Móra Bernát
rajza

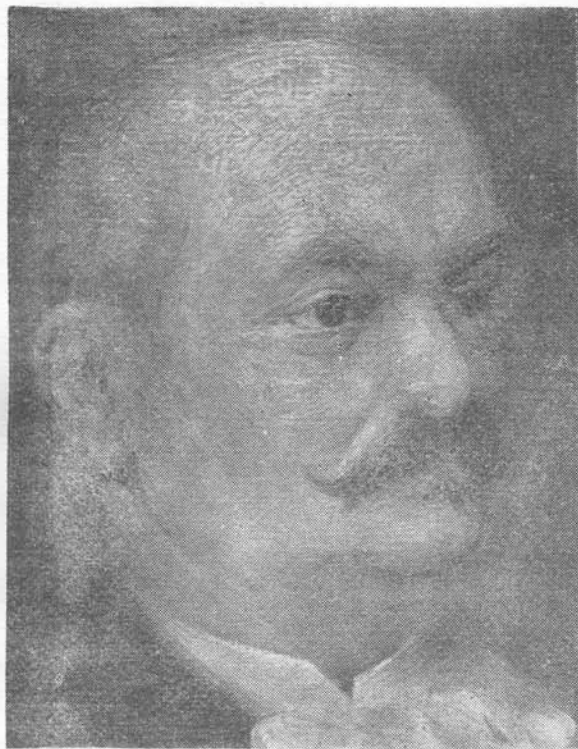
◆ A Bukarestben székelő Filológiai Társaság nyári tanfolyamait ezidén Piatra Neamț városában tartotta „Aramlatok a román irodalomban” címen. Boris Cazacu két előadása a a román próza romantikus és reális nyelvi és stiláris jelenségeiről, a román és német romantizmus összehasonlító vitája Paul Cornea és Liviu Rusu előadásai nyomán, Emil Boldan fejtegetése a romantikus román drámáról s Mircea Anghelescu a realizmusról és a naturalizmusról szóló értekezése sokoldalúan egészült ki a román humanizmus, felvilágosodás, klasszicizmus, poporizmus, szimbolizmus és avantgardizmus kérdéseinek felvetésével, valamint a történelmi és folklórkutatás irodalomtörténeti szerepének felvázolásával. A kéthetes tanfolyam a román összehasonlító irodalomtudomány kérdéseinek feldolgozásával zárult. Résztvevői — román nyelv- és irodalomszakos tanárok — megtekintették a moldvai kolostorokat s tanulmányokat végeztek Alecsandri, Creangă, Sadoveanu és Vlahuță irodalmi emlékházaiban.

◆ A Korunk ifjúságtudományi számának megvitatása végett Gáll Ernő főszerkesztő és Balogh Edgár helyettes főszerkesztő körúton látogatta meg az olvasókat. Székelyudvarhelyen a Siculus ifjúsági klubban Sütő András fejtette ki nézetét az ifjúság kérdéseiről. Nemzedéki különbségek helyett közgondolkodásbeli megegyezésekre helyezte a hangsúlyt, irodalmi példákon illusztrálva, hogy a lényeges változatos nem generációs, hanem felfogásbeli jellegűek, s a haladás idősebbeket és fiatalabbakat „közös zászló alatt” egyesít. Csizsér Antal, Papp András és Mirk László a diáklubok, az iskolai nevelés és

Számon tartja valaki az ilyen évfordulókat? Kötve hiszem. Sokkal jelentősebbektől és kerekesebbektől is el szoktuk spórolni a megemlékezést... A megdöbbenés csupán nagyrítkán hasít belénk: mai önmagunkat igazából csak úgy ismerhetjük meg, jövőnkét biztos alapra kemény kézzel csak úgy szerkeszthetjük, ha nem szűnünk meg múltunkra vigyázni. Eszünkbe kell hogy jusson az is néha: nemcsak a veretes drágakövek alkotják elidegeníthetetlen tulajdonunkat — büszkéik igazán persze ezekre vagyunk —, hanem az esendő, szürke kavicsok is, a hamu is, amelyből csillagszemű ifjaknak útravaló pogácsát sütöttek. Őseink közt nemcsak lánglelkű hősök, kardvillogató, győzni és veszteni tudó hadvezérek voltak, hanem szelímalomharcot vívó, az idő iramától elmaradó Don Quijoték is. A neveltségessé vált bűsképű lovagokról is szólnunk kell néhanapján.

Miként a tiszta acél feltételezi a salakot, az arany a meddőközetet, Ady Endre új idők új dalait felvultató költői forradalma feltételezte Szabolcska Mihályt. A népies-nemzeti epigonköltők idillikus faluképei, naiv hangvételi nótái valósággal kérték-követelték a Nyugat-nemzedék mennydörgéses viharát. A modern magyar literatúra Dévényynél betörő plebejus gondolkodású, nyugatos műveltségű fiatal seregének szüksége volt az ellenállásra, a megütközésre, hogy teljes önmagát, csodás fegyverzetét, mindent legyőző őseréjét megmutathassa. Szabolcska Mihályék — szándékuk ellenére — olyan zsakutcába vezették a múlt század utolsó évtizedében a magyar költészetet, amelyből csak Adyék forradalma vezethette ki. Igazat kell adnunk Elek Artúrnak, aki 1911-ben kiadott lírai antológiájának — Szabolcska- és Ady-versek is vannak benne — bevezetőjében a következőket írta: „Az a két költői nemzedék, amelynek kötetünket szenteltük, akármennyire különbözik is egymástól, egymás útját törte, egymás nyomában járt, egymás érvényesülését készítette elő.” Juhász Géza Szabolcska összes verseiről írott recenziójában egy lépéssel tovább megy: „Pár eredeti szöösszetétel, jelzőhalmaz, a sötét hangulatok csillogó borúja — írja 1929-ben a *Napkelet* hasábjain — s a költő feltűnő kedve bonyolultabb lelki folyamatok ábrázolására, jelzi az utat itt-ott meglepő határozottsággal Ady felé.”

Szabolcska Mihály neve a maradiság, a hináros provincializmus, a szikkadt pusztai gondolkodás szinonimájává vált. Mély megvetéssel vagy lenézéssel számonáll illik említeni csupán, amióta Adyék forradalmi törvényszéke fejére olvasta a megfellebbezhetetlen szentenciát: Költőcske Mihály... Több volt ez, mint sértő bélyeg, több volt, mint objektív értékítélet: az „üzenet” az országosan ünnepelt és körülrajongott, Petőfi és Arany „méltó” utódaként tisztelt jelentette. S tartalmazta az irodalmi halálos ítéletet is. Szabolcska Mihály, az író valójában évtizedekkel előbb halt meg, mint Szabolcska Mihály, az espe-

Ferenczy József: Szabolcska Mihály

(A temesvári református esperesi hivatal tulajdonában)

res... Írt, programokat fogalmazott, könyvei jelentek meg a vesztés csaták után is, de buzgó híveit kivéve már nem figyelt fel azokra senki, egyre laposabbá és egygyűbbé váló versikéire feltartóztathatatlanul hullott a mulandóság gyorsan keményedő szürke pora. Miként öreg emberek rigolyáit szokás, mosolyogták meg erőtlenül fel-feltörő háborgásait. Olyan csúfos vereséget szenvedett, hogy már senki sem tudta komolyan venni... A hivatalos irodalmi fórumok — ha egyre kisebb meggyőződéssel is — továbbtömjénezik, de az első világháború után rügyező és szárbaszökkenő erdélyi magyar irodalom élesen elhatárolta magát tőle. Az *Erdélyi Helikon* első marosvécsi öszszeállításán életkorbeli korlátozáshoz folyamodtak, hogy Szabolcskát távolartsák. Az erdélyi irodalmi közélet szinte teljesen kiközösítette magából.

Az ifjabb nemzedék számára, amely csak Ady kapcsán hallott esetleg néhány szót róla, szerepe egy kicsit a mesebeli sárkányéhoz hasonlatos: csak azért lép színre, hogy a daliás hőst próbára tegye... Indulatának kénes forrására senki sem kíváncsi, nem keressük megátalkodott maradiságának az okát, nem érdekelnek az Ady lesújtó üzenetét kiváltó és követő pamfletek. A hivatásos irodalomtörténészek némelyikét kivéve nem nagyon tudjuk, mit és hogyan írt a „szegény, kicsi, megvadított ember“. Még a

krónika

a KISZ belső nevelési feladatait részletezte. Az előző napon itt lezajlott országos Siculus táncdalfesztivál kapcsán élénk vita alakult ki a fiatalság zenei érdeklődéséről, igazat adva a Korunk zenei útmutatásának. Simó József diákegyüttése eredeti népi-beat szerzeményeket mutatott be.

Sepsiszentgyörgyön a kerekasztal-megbeszélés résztvevői a Korunk-anyag honi magyar vetületben való folytatását sürgették. Gajzágó Márton, Veress Dániel és Fábrián Ernő hiányolta a tizenévesek kérdéseinek felkarolását. A Sütő-féle felfogással ellentétben a 60-, a 40- és a 20-évesek történelmi felelősségtudatának tartalmi különbségeire utaltak; a népi-nemzeti elkötelezettség fokozódásáról szóltak; az ifjúságtudomány kultúrfilozófiai és konkrét szociológiai elmélyítése mellett a honi magyar ifjúsági hagyományok feldolgozását tartották szükségesnek. Szurtos István (Kézdivásárhely) életkori sajátosságok helyett az új elvárások nemzedéki kihordását hangoztatta, Kiss Dezső az ifjak elhelyezkedési gondjait vetette fel, Kovács Zoltán az ifjúság társadalmi elidegenedésének veszélyeire utalt. Dani Árpád, Albert István, Boros Judit, Égető Albert diákok a tanterv túlzásfoltosságára hívták föl a figyelmet, Szabó Zsolt a diák-tanár viszony zavarait elemezte, Ovári Attila az ifjúsági kérdés feldolgozásának állandósítását kérte.

Brassóban Apáthy Géza a tudományos feldolgozással egyidejűleg az ifjúság erőinek belülről való kibontását jelölte meg feltételnek a kérdések megoldásához. A felszólaló középiskolások és egyetemi hallgatók közül Balogh István a szakmai nyelv művelést, Jenei Tamás (Hosszúfalu),

krónika

Gergely Tamás és Sipos Attila az irodalmi kör és szabadegyetem kiépítését, Nagy János a diákság cselekvő művelődését, Robel Pál a brassói magyar műegyetemi hallgatóság korszerű kulturális életformáját vizsgálta meg. Madaras Lázár, Lendvay Éva, Szabó Sámuel és Ménessy Erna a helybéli magyar irodalmi kör működésének filozófiai, szociológiai és műszaki tematikával való kibővítését kívánta, s a kulturális szolgáltatások fejlesztésében jelölte meg az ifjúság önmegvalósításának leghatékonyabb eszközét.

◆ Nyugat-európai és tengerentúli országok magyar tudósainak, egyetemi oktatóinak, tanárainak, nyelvészeinek, műfordítóinak, lapszerkesztőinek és kulturális szervezőinek részvételével augusztusban nyelvművelő konferencia zajlott le a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen a Magyar Tudományos Akadémia rendezésében, ahol megvitatták a magyar nyelv és irodalom ápolásának korszerű feladatait. Az előadássorozatban Bárczi Géza az anyanyelv ápolásáról, Lőrincze Lajos a nyelvművelésről és nyelvvédelemről, Kálmán Béla a nyelvek együttéléséről, Deme László a jó magyar kiejtésről értekezett, mások a magyar irodalom fő irányairól, a színjátszásról mint a közösségformálás eszközeiről, a népművelő klubéletről s a néptánc társadalmi jelentőségéről adtak elő. Az Amerikai Egyesült Államok magyar iskoláiról Nagy Károly számolt be. A vendégek között daloskönyvet és irodalmi szöveggyűjteményt osztottak szét. Az előadássorozat befejezése után a konferencia résztvevői meglátogatták a kecskeméti Kodály-szeminariumot.

magyarszakos egyetemi hallgatók számára sem kötelező olvasmány Szabolcska Mihály... Költeményei közül csak azokat idézgetjük, amelyeket Dóczy József és Dankó Pista dallamai megemléstettek és átsegítettek a mulandóságon. De ki gondol arra, mikor borgózós éjszakákon belekeseredik —, mondjuk, a *Tele van a város akácfavirággal*... kezdetű nótába, hogy az elátkozott Szabolcska Mihály sorait éneklí?... Félreértés ne essék: nem kérjük Szabolcska Mihály rehabilitációját, ebben az ügyben meddő kísérlet volna minden perújítás, nem kérjük műveinek újrakiadását, csupán alá szeretnők húzni, a nagy nyílvanosság előtt akarjuk kimondani *A magyar irodalom története* IV. kötetének egyik rá vonatkozó mondatát: „Mindenesetre költő volt, kicsiny, de saját hangú és nem is egészen varázstalan egyéniség.“ Halálának negyvenedik évfordulóján, gondolom, megérdemel ennyi figyelmet.

Találón állapította meg Dsida Jenő az *Erdélyi Helikonban* közölt nekrológiájában: „Az életükben el nem ismert és haláluk után a Pantheonba és generációk szívébe helyezett költők nálunk annyira megszokott pályáját ő visszafelé futotta meg. Éppen ebben áll — sub specie aeternitatis — költői tragikum.“ A *Fővárosi Lapokban* 1891-ben megjelent négy versével valósággal berobbant a magyar költészet Arany halála után vezércsillag nélkül maradt egére: Beöthy Zsolt tárcában köszöntötte. Megjelenő kötetei osztatlan sikert arattak. A XIX. század legerősebb formahagyományához igazodott: a lírai kifejezés legfőbb területének a dalt és a zsánerképet tekintette. Néprománcai világos előadásukkal, szerkezetük kelekéségével, bensőséges hangulataikkal kétségtelenül gazdagították a magyar irodalmat. Vitathatatlan érdeme, hogy a hideg rutin, a pözlő szónokiasság, a sötét pesszimizmus idején volt bátorsága az érzelmes ellágyulásra, a keresetlen intim hangvételre, az egyszerű élethelyzetek őszinte kidalolására. Találón jellemezte fiatalkori önmagát: „Lelkem a Danton lelkével rokon. / De a szívem, mint gyermekleányé...“ Valóban csak egy leányszoba lakója képzelhette olyan gondtalanul simának, makulátlanul tökéletesnek, báránybékességűnek a falut, amilyennek Szabolcska rajzolta. A színek közül csak a rózsaszínt és annak árnyalatait használta. Falvédő hitelességű faluképeiből teljességgel hiányoztak a sötétebb tónusok, parasztjai, helyzetdalaiknak hősei, a szerelem apró tragédiáinál nagyobb bajokat nem ismertek, a szegények — ha ritkán betevődnek a vadvirágokkal díszített szalonokba — csalódásig hasonlítottak a népszínművek statisztáihoz. Az idillt, a szeretet abszolútumát hirdeti akkor is, amikor egyenesedni kezdenek már a kaszák, s ökölbe szorulnak a kerges kezek... Tehetséggel megírt versei alól is kirántja a talajt a bonyolódó valóság, költői vénája pedig elapad, erejéből a századforduló után már csak fakó közhelyekre futja, költészete teljesen elmodorosodik, ellaposul. Kétségtelenül szerepet játszott ebben, hogy a vidéki Debrecenből az eldugott erdélyi községbe, Marosfelfaluba kerül, onnan pedig a Bega partjára, ahol ugyancsak nem tartották nagy értéknek a kultúrát. Mivel papi palástja nem engedte, hogy a tehetségének leginkább megfelelő műfajt — a dalt — mű-

velje, a családi és kalendáriumi események száraz fantáziájú énekesévé vált. Ady és a *Nyugat* költőplejádja nem annyira előkészítője és okozója, mint siettetője és végrehajtója volt az elkerülhetetlen bukásnak. Tragédiája, hogy miként Don Quijote, háborút indított a szélmalomok ellen...

Lényegében két század mentalitása ütközött meg abban a háborúban. Két világ nézett egymással farkasszemet. Az új magyar csodákat váró és követelő, a magyar irodalmat alapjaiban forradalmasító ifjú seregek élén Ady Endre riadóztatott, míg a mindent elsímító szeretet gipszbálynáyat imádó, a falu maradiságát zászlójára tűző, az úri osztályok érdekeit hívással kiszolgáló erők választott, többszörösen megkoszorúzott tábornoka Szabolcska Mihály. Gondolkodásuk, temperamentumuk különbözőségéről tanúskodnak — a verseken túl — életútjuk közös állomásaihoz való viszonyulásaik is. Találkozni sohasem találkoztak — csupán egy pillantással mérték fel egymást, amikor 1909-ben Temesvárt az utcán szembe mentek —, de a véletlen úgy hozta, hogy — ha más-más időben is — azonos helyeken forduljanak meg. A jurista Ady valósággal elmenekült a kálvinista Rómából, a teológus Szabolcska számára: „A világ legfontosabb városa: Debrecen, leggyönyörűbb helye: a Nagyerdő.“ Adynak Párizs a világot jelentette, ismételen elzarándokolt az ámulat szent városába, Szabolcskát Genf, Párizs hidegen hagyja. A *Grand Café*ban című versében a pusztai nomád fölényével még ő sajnálkozik a cifra urakon, hogy nem értik meg nótáinak metafizikai szomorúságát. Ady lidérces álomnak tekintette a Temesvárt töltött hónapokat, Szabolcska Mihály „ott a petyhüdt, csúf Béga körül“ élt több mint egy negyedszázadig a legnagyobb megnyugvásban és boldogságban. Budapestet mindketten másért és másként utálták. Kettejük harcában a földhözragadt maradiság és az európaiságban fogant magyarság ütközött meg több fronton is egymással.

Hálátlan szerepre vállalkozott, de amikor dicstelen tündökléséről és bukásáról megalkotjuk lesújtó véleményünk, gondoljunk néha vitathatatlan érdemeire is. Igazat kell adnunk Juhász Géának, aki idézett cikkében összegezőképpen a következőket írta: „Szabolcska küldetése az volt, hogy a vele egyívású vidéki magyarságot nem hagyta a lírától végleg elidegenedni. Horizonttalan együttérzéssel fejezi ki azt a pusztuló réteget, mely ős álmai pipafüstjébe burkolózik az ellenséges világ előtt. A természet tövistelen vadvirága ő. Sok hervadó szirmában csak azok gyönyörködhetnek zavartalanul, akik kegyelettel őrzik a préselt ibolyát, melynek illata már csak ábrándjaikban él. Mégis, ha méltányosak akarunk lenni, más nem lehet végső szavunk: aki a mai nemzedékből végigtallózza a költészet hulló ligetét, rá-rábukkan az avarban egy-egy bokoraljra, ahonnan felé árad a fiatal teremtőerő örök illata.“ Hasonló a kicsengése Móricz Zsigmond nekrológiájának is a *Nyugat* 1930-as évfolyamában: „Szabolcska Mihály lassacskán visszahullott a kis falujába s beleolvadt a magyar ködbe, amelynek mégis néhány opálos tűzvilágást adott...”

S ha a költészetben csak néhány villanásra telt, annál gyümölcsözőbb volt kulturális szervezői tevé-

téka

Györy Dezső

Emberi hang

„Ki látta őt?“ — kérdezte *Fábray Zoltán*, a maga kortársnemzedékének szigorúan szemére hányva, hogy az Újarcú magyarok költőjét elfelejtették vagy nem ismerik... Másfél évtized telt el a stócsi számonkérés óta is, de talán csak most, a gömöri tájról indult s az egykorú magyar ifjúság népi-szociális törekvéseit, az antifasiszta harcot, a dunai néptestvériséget hirdető poéta lírai életművének gondos és szép kiadásával enged fel a kőd, mely mindig körülvette (regényeit hamarabb ismerik). *Sándor László* a kötet bevezetőjében felvázolja „a vox humana költőjé“-nek pályáivét, mely őszintén és sokszorosan tükröződik 1917-es verseitől máig. *Újító, robbanékony, lelki katarziszokat és társadalmi mozgásokat egyéniségében egybekötő, missziós ember 9 versköteté formálódik ebben a gyűjtésben egyetlen rapszódiaivá, mely minden bajban is felrázón hirdette: „lesz értel-münk. És kiált még majd / zam-atja az utódokon...”* E helytálló bizakodás át is segitette a költőt mindama mai problémáikig, melyek számára mély emberségét hagyja örököül, élő internacionalizmusát, kimondva: „mindnek kívánom, amit egynek, / hiszen közös a nyeremény, / én minden népet félték attól, / amitől félttem az enyém.“ (Magvető Könyvkiadó, 1970.)

Naszlegyije Lenyina i nauka o literaturе

Hogy mit jelent Lenin öröksége az irodalomtudomány számára, erről sokat írtak az utóbbi évtizedekben, e jubileumi tanulmánykötet mégis tud újat nyújtani mind a felvetett tematika, mind a szemléletmód tekintetében.

téka

P. N. Berkov cikke arra vet fényt, hogyan tekintette Lenin az orosz kultúra és irodalom „európaiasodásának” megindulását a XVIII. században — e kérdés körül sok vita folyik mostanában —; B. Sz. Mejlah a XIX. századi irodalom értékelésével kapcsolatban mutatja ki a lenini történelmi metodológia jelentőségét; J. A. Andrejev a lenini tükrözés elméletének megvilágításához járul hozzá; L. F. Jersov és A. I. Hvatov a szovjet irodalom nemzeti hagyományairól, A. N. Jezuitov Lenin és az orosz forradalmi demokráta eszmei kapcsolatáról, V. J. Guszev a folklór szociológiai tanulmányozásáról értekezik. A Sz. Busmin az irodalmár szemével vizsgálja a Materializmus és empiriokriticizmust. J. N. Kuprejanova a filozófia területén barangolva elemzi Lenin tanítását a dialektikáról az irodalomtörténeti folyamat fogalmával kapcsolatban.

Különösen érdekes számunkra A. L. Grigorjev V. I. Lenin eszméi a szocialista országok ruszisztikájában című cikke, melyben román (Dobrogeanu-Gherea) és magyar (Lukács György, Sőtér István) vonatkozásokat is találunk. A kötet zárófejezetét — Lenin és az irodalom — N. J. Zsoltova állította össze; részletes bibliográfiát tartalmaz az 1961—1968 közt megjelent könyvekről és sajtóanyagáról. (Izdatyelsztno Nauka, Lenyngrad, 1969.)

Varjas Béla

Szombatos énekek

A Régi Magyar Költők Társa 5. kötete szombatos ének-irodalmunk ez ideig feltárt teljes gyűjteményét tartalmazza, a jegyzékekkel és mutatókkal együtt több mint 600 lapon. A Varjas-féle összeállítás szép és nagy vállalkozás, melynek jelentősége túlmegy a

kenysége. Szentkláray Jenő mellett döntő szerepet vállalt a temesvári Arany János Társaság létrehozásában és vezetésében. Az első világháború után az elsők között volt, aki irodalmi előadásokat szervezett és tartott a Bega-parti városban. 1919. május 8-tól kezdve a városi mozgóképszínházban minden szombat délután a filmvetítés megkezdése előtt egy órát az irodalomnak és a zenének szenteltek. Déznai Viktor, Hajdú Frigyes, Járosy Dezső, idősb Kubán Endre, Braun Dezső mellett itt tart előadásokat Szabolcska Mihály. Szerepel a Temesvári Hírlap irodalmi estjén, majd az Arany János Társaság felolvasó ülésein.

Negyven esztendeje halt meg Szabolcska Mihály, az esperes. Nem korszakhatár ez a dátum, talán illetlenség is róla megemlékezni. De költői hulláját, amelyhez a mérgezésből, a megvetéstől félve kevesen mertek nyúlni az elmúlt évtizedekben, ideje már elföldelni, s a sírt megjelölő szerény fejfára megkísérelni objektív hangú szöveget írni... Itt be is fejezném, ha Szabolcska Mihály nem ingerelne ma is vitára. Úgy látszik, halálában is némely vonatkozásban szerencsésebben járt, mint az igazi nagyok. Marosfaluban tábla adja tudni, hogy hat esztendeig ott hirdette Isten igéjét, de a szép, értékes freskókkal díszített boltíves templomot az időre bízták, hogy minél előbb végezzen vele. A ferencrendi barátok festette fali képek kiálltak hat-hétszáz esztendő próbáját, nem bántotta őket — pedig évszázadokon át igazán lett volna alkalma — a kálvinista józanság sem... Ideje lenne menteni, ami még menthető. Jó, hogy tábla áll a temesvári Cipariu utca egyes számú házában falán, nem irigylí azt senki Szabolcskától... De mindjárt továbbgondol az ember: az 1904-ben felállított Mária-émlékművön kívül nem emlékeztet semmi arra, hogy ott állt a tizes trónus. Nem érdemel Dózsa György Temesvárt szobrot? Ha Szabolcska márványt kap, nem bízhatjuk egy táblára a vallomást: ebben a városban vetette papírra Bolyai János a geometria történetében új korszak kezdetét hirdető mondatot: „A semmiből egy új, más világot teremtettem...”

Mindez egy olyan évforduló kapcsán jutott eszembe, amelyenket általában nem szoktunk számon tartani. No, de mindig jól jön a gondolkodó emlékezés.

Szekernyés János

Líra és matematika?

Ha abból indulunk ki, hogy esztétikai élményünk a művészi alkotás gondolati és formai törvényszerűségeinek kiteljesedésén alapszik, fölvetjük a kérdést, nem foglalhatók-e ezek a törvényszerűségek olyan logikai formákba, amelyeknek legalább bizonyos elemei mérhetőek.

Ez az alapötlet vezérelhetette azokat a kutatókat, akik először tettek kísérletet, hogy — a teljes tárgyilagosság igényével — új módszereket alkalmazza-

nak lírai művek, sőt elsősorban kötetek vagy életművek vizsgálatára. A szándék végső értelme az a törekvés, hogy végre az irodalomtudományban is olyan módszer jöjjön létre, amely valós és tárgyilagos eredményeket ad a művészi alkotások vizsgálatában.

Egy ilyen, a társadalomtudományok területén mérőben újszerű metódus létrejöttenek több feltétele volt. Részből a nyelvészet és a filológia hagyományai érintették ki, részben a statisztika kérdéskörének bővülése hozott magával olyan eredményeket, amelyek egyáltalán fölvethetővé tették költői alkotások méréses vizsgálatát. Az alexandriai grammatikusok és a talmudisták Homérosz-, illetve bibliakonkordanciái (a szavak előfordulási helyeinek gyűjteménye) óta, modern korban a gyorsírás és annak oktatása tette szükségessé — a racionalizálás érdekében — olyan statisztikai felmérések elkészítését, amelyek fényt vetnek arra, milyen jegyzendő elem körülbelül milyen valószínűséggel várható (lásd például Nemes Zoltán: *Szóstatisztika egymillió szótagot felölelő újság-szövegek alapján*. Az Egységes Magyar Gyorsírás Könyvtára, 190). Másfelől, ahogy H. Kreutzer, a stilusstatistika egyik klasszikusa hangsúlyozza, a matematikai információelmélet és a modern nyelvészet jellegzetesen új kérdésselvetései teremtették meg annak lehetőségét, hogy „egy egzakt (szigorúan formalizált leírásokkal és a kutatóegyeniségektől független eredményekkel rendelkező) irodalomtudomány lehetőségének és határainak kérdése is tudományosan vizsgálható“ legyen (*Mathematik und Dichtung*. München, 1965).

A *stiluskutatások* természetszerűleg elsősorban a szavak vizsgálatára összpontosulnak, mivel „...a stilisztikai érték a nyelvrendszerben a jelentés részeként szerepel, mint az ún. teljes jelentés eleme... nyilvánvaló, hogy a stilisztikai minősítésnek ugyanúgy, mint a tartalmi értelmezésnek természetes és a hagyományos gyakorlat szerint kialakult egysége a szó“ (Benkő László: *A stilisztikai minősítések realitása. A magyar nyelv története és rendszere*. Budapest, 1967. 416).

A szorosabb értelemben vett stilusstatisztikai, azaz a *szóstatisztikai vizsgálatok* elméletét egy francia tudós, Pierre Guiraud teremtette meg 1954-ben, Párizsban kiadott munkájával (*Les caractères statistique du vocabulaire*. Paris, 1954). Elképzelése azon a statisztikai alapelven nyugszik, hogy a költő vagy író művei létrehozásakor a szókészletből, egy véges halmaz diszkrét elemei közül választ. Választása módját, tehát írásművészetének jellemző tulajdonságait úgy ismerhetjük meg, ha felderítjük a szóanyag bizonyos számszerű specifikumait. A szóválasztás mint rendszer ugyanis pontosan fedi a szerző „költői alkotását“. Eppen azért, amikor feltárjuk akár egyazon korszak, akár különböző irodalmi periódusok szerzőire vonatkozólag ezeket a statisztikai mutatókat, összehasonlításokat végezhetünk egy szerző különböző alkotásai, alkotási szakaszai, egyes művek, műfajok között is. Guiraud hat szerző egy-egy ciklusa alapján maga is kipróbálja elképzelését.

Magyar költői anyagon először a nyitrai Pedagógiai Főiskola professzora, Zsilka Tibor végzett ilyen öz-

téka

puszta irodalomtörténeti dokumentáción, gazdagodás a folklór és a zenetörténet szempontjából is. Bár az erdélyi reformációnak az 1580-as években keletkezett legszélsőségsébb hajtásáról van szó, a szombatosság vallásos lírája, Eössi Simon, Alvinci Énok, Bekény János, Pankotai Tamás, Péchi Simon, Magyar Péter, Pál András és mások énekköltészete izes székely nyelvvezetével egyáltalán nemcsak a „rajongók“ szektájának zsidózó felfogását fejezi ki, hanem az üldözöttesekkel bátran szembeszálló emberség erkölcsi megnyilatkozása is. A régi, ma már csak levéltárakban és múzeumokban őrzött kéziratok könyvekből (nyomtatásban eddig egy szombatos termék sem jelent meg) 153 ének került elő, s dallamaikat Csomasz Tóth Kálmán a XVI—XVII. századnak megfelelően rekonstruálta. Kiemelkednek Bethlen Gábor kancellárjának, Péchi Simonnak, a biblia- és Talmud-fordítónak héber szövegekből újraköltött szerzeményei. „Tsudak tevő nagy isten, / Bűnbotsato kedvedben, / Végy münkét szerelmedben, / Lakatolas köziben“ — ismételtgeti a kippur napjára szóló zárórímadság. (Akadémiai Kiadó, 1970.)

Nyárády Gábor

Embernek maradni

*Cseres Tibornak az újvidéki vérengzést leleplező írása után most a Horthy-hadsereg 1944-es romániai betörésének esztelen-ségét és kudarcát mutatja be magyar szerző Bujdos Antal századparancsnok emlékezése formájában. Francia szakos, katonamundéros egyetemi hallgatóról van szó, akit a hadi-propaganda és hadvezetés el-
lentmondásai, feljebbvalóinak jellemtorzulásai és katonáinak kismember-tragédiái ébresztenek*

téka

fel a csúfos visszavonulás, a félresikerült kügrási kísérlet és a budapesti nyilasterror megpróbáltatásai közt, hűségben a néphez és a kultúrához. A regény egyvonalon fut, művészi forgatás nélkül, de szigorú erkölcsi logikával és az események reális rajzával. A politikai háttér felvázolásánál találkozunk azzal a titkos jegyzőkönyvvel is, mely egy rendkívüli minisztertanács keretében felvillantja egyes erdélyi magyar polgári vezetők szembeszállását a vakságig elfogult militarista elemekkel... Maga a visszaemlékezés a történetekre „zászlósi rangon“ a tömegek alulról erősödő nyomását fejezi ki, s azokra a hősökre hivatkozik, akik a hazafiságnak igazi értelmet adtak a német megszállókkal szemben. (Kossuth Könyvkiadó, 1970.)

Iztoriceszkaja nauka i nyekotorije problemi szovremennosztji

A hasonló kiadványoktól némileg eltérő felépítésű kötet — melyben cikkek, referátumok és viták anyaga egyaránt helyhez jut — változatos jellege ellenére egységes feladatot tűz maga elé: a történelemnek olyan elméleti és metodológiai problémáit vizsgálja, amelyek korunkban különösen időszerűek. A történelem elmélete és a konkrét kutatások közti szakadékot áthidalni igyekvő szovjet szakemberek ebből a megfontolásból kiindulva elemzik a társadalmi eszmék és mozgalmak, forradalmak, egyes helyi — orosz, német, olasz, angol, amerikai — és a világot átfigó egyetemes folyamatok, áramlatok eredetét és alakulását. A tanulmányok egy része a történelem és filozófia határjelenéseit érinti. A viták tematikáját ugyancsak érdekes problémákat ölel fel, mint: a historizmus és a logikai a marxista

szezhasonlító kutatásokat (A költői nyelv statisztikai vizsgálatáról. A magyar nyelv története és rendszere. Budapest, 1967. 580). Juhász Ferenc és egy Pozsonyban élő fiatal költő, Cselényi László anyagát vette alapul, s az ismétlődési indexszámok nyomán rámutatott Juhász Ferenc költészetének különösen gazdag szóválasztására s egyéb jellemzőire.

A szöveg aritmetikai elemzése négy alapfogalomra épül, ezek: 1. a szókincs, amely a szöveg teljes hosszát adó szavak száma; 2. a szókészlet, azon szavak száma, amelyek a szövegben egyszer vagy többször előfordulnak (a „szótári anyag“); 3. a szókészlet egyes elemeinek gyakorisága; 4. a szókészlet elemeinek rétegződése. Szóstatistikai vizsgálatunkban (Szende Tamás: Szóstatistikai vizsgálatok Tóth Árpád, Juhász Gyula és Szabó Lőrinc költeményei alapján. Magyar Nyelvőr, 1968. 287—300) ezeket, illetve ezek kombinációit használtuk fel.

Noha nem tekinthető elméletileg véglegesen tisztázottnak, hogy a hegeli művészetfejlődési koncepción túlmutatóan van-e a szó hagyományos értelmében vett fejlődés a művészetben, az bizonyos, hogy korok és szerzők egymástól eltérő tartalmi-formai sajátosságokat mutatnak. Szóstatistikai vizsgálatok mindenesetre lehetővé teszik, hogy formatörténetileg akár egy viszonylag rövid szakaszon belül is kimússunk bizonyos változásokat, s felrajzoljuk ezek fő irányait, vonulatait. Ennek érdekében, ennek tudatában választottuk ki a XX. századi magyar líra három reprezentatív alakjának anyagát, s vetettük alá az elemzésnek. Tóth Árpádtól a Hajnali szerenád (1913), a Lomha gályán (1917), Az öröm illan (1922) című ciklusokat és a Lélektől lélekig (1928) című kötet Jelenések ciklusát, Juhász Gyulától az 1924 és 1934 között írt összes verset, Szabó Lőrinctől pedig A Sátán műremekei (1926) és a Régen és most (1943) című ciklusokat vettük.

A szókincs nagysága az egyes költőknél (zárójelben azoknak a szavaknak a száma, amelyek csak egyszer fordulnak elő): 1. Tóth Árpád 22 353 (3283); 2. Juhász Gyula 17 600 (2157); 3. Szabó Lőrinc 19 030 (2429). Összesen 58 983 szókincselem.

A szókészlet nagysága Tóth Árpádnál 5408, Juhász Gyulánál 3792, Szabó Lőrincnél 4134 szókészlet-elem.

Ha mindenekelőtt megvizsgáljuk azt, hogy a teljes szöveg felét (a szókincs 50 százalékát) összesen hány szókészlet-elem (szótári szó) adja, azt találjuk, hogy ez átlagosan 174 szó. Nemes Zoltán 1939-ben elvégzett szóstatistikája szerint, amely újságszövegeket dolgoz fel, ez a szám 143. Tekintettel arra, hogy a leggyakoribb szavak mind a beszédben, mind az írott szövegben a grammatikai megértés céljait szolgáló ún. „formaszók“, tehát amelyek nem fogalmi tartalmaknak, hanem nyelvtani funkcióknak felelnek meg (mint az a, az, van, ő), a költői szöveganyag változatosabb, hiszen a költő szóteremtő erejét mutató, gazdag fogalmi tartalmakat hordozó szavak szükségképpen nagyobb hányadot tesznek ki, mint az újságszövegekben.

Ha másfelől azt vizsgáljuk, hogy az első száz szókészlet-elem használatát milyen gyakori (vagyis hogy az első száz szótári elem az egész szövegnek hány százalékát teszi ki), akkor azt látjuk, hogy ez Tóth

Árpádnál 43,62 százalék; Juhász Gyulanál 45,68 százalék; Szabó Lőrincnél 47,74 százalék. A szókincs belső elrendeződésének alakulása tehát a három költő korában abban az irányban hat, hogy a szókészletnek leggyakrabban előforduló első része mindinkább a nyelvtanilag nélkülözhetetlen elemek tára lesz, s az egyéni stílusalkotás — a „ritkább szavak” előnyben részesítésével, sajátos és egyéni szóalakok teremtésével — a szókészlet kevesebbszer előforduló elemeiben valósul meg.

Az egyes költők anyagát önmagán belül tekintve két fő statisztikai ismérvvvel dolgozhatunk. A szókincs szerkezetét a szöveganyag gazdaságossága, illetve gazdagsága jellemzi a leginkább. E két mértékszám azt fejezi ki, hogy a szerző a rendelkezésére álló szóanyag kisebb hányadát használja-e nagyobb előfordulási arányszámmal (*gazdaságosság*), vagy lehetőleg minél több szókészlet-elemet választ-e ki, amelyeket ritkábban alkalmaz (*gazdagság*). A két érték nem egyszerű reciproka egymásnak, mint talán hinnők. A költői szöveg első szférájában ugyanis (a gyakoribb szavak száma) általában a nagyfokú gazdaságosság érvényesül, míg az egyéni szóteremtésnek jobban megfelelő ritkább szavak rétegében inkább a gazdagság.

A gazdaságosság kiszámításában úgy járunk el, hogy különválasztjuk a „formaszókat” és a fogalmi tartalmat hordozó szavakat, majd a gyakorisági listán a sorrendben leggyakrabban használt első ötven szó összes előfordulásának számát elosztjuk a teljes szöveget adó szavak összegével. A gazdagság kiszámításában természetesen a szókészlet áll előtérben, ezt kell viszonyítanunk a szöveg teljes hosszához, de úgy, hogy közben korrigáljuk a szöveg hosszából adódó, azzal lineárisan növekvő eltérést a szókészlet és a szókincs közötti arányban: a szókincs négyzetgyökével kell számolnunk.

A szóanyag gazdaságosságának mutatói: Tóth Árpádnál 0,139; Juhász Gyulanál 0,129; Szabó Lőrincnél 0,102.

A szóanyag gazdagságának viszonyszámai: Tóth Árpádnál 36,17; Juhász Gyulanál 28,58; Szabó Lőrincnél 29,96.

Világosan leszűrhető a következtetés, hogy az idő függvényében tekintve egyre csökkenő szerep jut a gazdaságosságnak, de — amint ezt Tóth Árpád adatai mutatják — ez nem szükségképpen jár együtt a szóanyag gazdagságának csökkenésével.

Hogy a gazdaságosságról mire és merre tolódtott el a hangsúly, *szófajstatisztikai vizsgálat* alapján tudjuk meg. Ha megszámoljuk azoknak a szavaknak a számát, amelyek névszói szókapcsolatokban fordulnak elő (tehát a főneveket, melléneveket, számneveket, melléknévi igeneveket), s ezeket arányba állítjuk az igék számával, a következő eredményt kapjuk: Tóth Árpádnál a névszói kapcsolatokban szereplő szavak száma 51,83, az igék aránya 10,9%; Juhász Gyulanál a névszói kapcsolatokban szereplő szavak száma 46,96, az igék aránya 16,40%; Szabó Lőrincnél a névszói kapcsolatokban szereplő szavak száma 36,84, az igék aránya 16,60 %.

Ha pedig azoknak a szavaknak százalékos arányát állítjuk egymás mellé, amelyek jelzői szerepet tölt-

elméletben; a haladó és az igazságos kritériuma a külpolitika és a háborúk jellegével kapcsolatban. A szerzők — akiknek sorában elsőként a feltehető szerkesztő, M. J. Gefter nevét találjuk — különös figyelemmel vizsgálják a lenini örökség alkalmazását a történettudományban napjaink konkrét követelményeinek megfelelően. (Zdatycelstvo Nauka, Moszkva, 1969).

Iorgu Iordan—John Orr

Introduction to Romance Linguistics

A román princeps philologorum, a neolatin összehasonlító nyelvészet mai művelőinek doyenje, Iorgu Iordan, a Bukaresti Egyetem tanszékvezető tanára, az RSZK Akadémiajának rendes tagja, a Romanisztikai Társaság elnöke nemcsak a tudományos kutatás jelese, hanem a kutatók neveléséé is. A neolatin nyelvek összehasonlító történeti krestomathiája például, minden romanisták nélkülözhetetlen kézikönyve, az ő buzgalmat, nagyszabású oktatói koncepcióját dicséri. Ez a mű, melyet John Orr dolgozott át a brit egyetemek sajátosságaihoz alkalmazva, nem népszerűsít, hanem a valódi tudományos problematikából emel ki jellegzetes és kimerítően fel dolgozott kérdéseket, s így az olvasót azonnal magába a tudományba vezeti be.

Érdekes, hogy a mind román, mind angol vonatkozásban meglehetősen hatástalan újgrammatikus felfogás menyire rányomja bélyegét a könyvre, míg a legújabb irányzatok, leíró jellegűknél fogva, kiszorultak e történeti-lexikológiai alapvetésű munkából. Ez a kiadás, a francia, spanyol és más tolmácsolások után a román tudományosság figyelemre méltó betörését jelzi az angol nyelvterületre. (Basil Brackwell, Oxford, 1970.)

téka

Stela Cernea

Structuralismul funcționalist in sociologia americană

A Sinteze sociologice sorozat 6. kötete a fiatalon elhunyt, igen tehetséges szociológus, Stela Cernea munkája. Napjaink egyik legfontosabb szociológiai áramlatát, az amerikai strukturalista funkcionálizmust vizsgálja fő képviselői, Talcott Parsons és Robert King Merton műveiben. A könyv első marxista-lenini szemléletű értékelési kísérlet e területen (nemcsak a hazai szakirodalomban), s e tipikusan amerikai iskola bonyolult elméleti rendszerének mélyreható és árnyalt elemzését nyújtja, különös tekintettel annak alapételeire, elsődleges problémáira, mint például a cselekvés elmélete, az egyensúly és az átalakulás a társadalmi szerkezetekben, az érték- és értékelvárási modellek szerepe a személyiség társadalmi integrációjában. A parsonsi és mertoni strukturalista funkcionálizmus szervesen illeszkedik be egy Stela Cernea által is megvilágított — sajátos társadalmi-kulturális miliőbe, de szerzőnk következetesen kimutatja annak európai gyökereit is Durkheim, Weber, Pareto munkásságában. (Editura științifică, 1970.)

Vajda János

Összes művei

A Barta János szerkesztésében megindult, több kötetre tervezett kritikai kiadás első két kötetének megjelenése irodalomtörténeti esemény. Az 1844—1860, illetve 1861—1897 között írt „kisebb költemények” akadémiai hiteli újraközlése a Barla Gyula, illetve Boros Dezső gondozta köteteknek csak mintegy felét tölti ki; a kiadvány tudományos

hetnek be (melléknév, számnév, melléknévi igenév), az alakulás iránya hasonló: Tóth Árpádnál 24,02, Juhász Gyulánál 16,85, Szabó Lőrincnél 12,09%.

Ebből két, egymásnak pontosan megfelelő konzekvencia adódik. A kor lassú formai alakulásában a színek, hangulatjelzések, fogalmi elhatárolások szerepét (a jelzői használatú szók arányának esése folytán, az igék arányának növekedésével) átveszi a mozgás mint hatástényező. Továbbá, szemmel láthatólag visszaszorulóban van a hasonlat, helyét átadja a metaforának, hatását átruházza a cselekvés lüktetésére. Ez utóbbit mutatja egyébként a *mint* sorsának alakulása is. Tóth Árpádnál a gyakorisági sorrend listáján még a harmadik helyen áll, Juhász Gyulánál a negyedik, Szabó Lőrincnél pedig már a hetedik helyre szorul.

Olvasmányélményeink alapján azonban jól tudjuk, hogy egyik költő sem mondhat le a jelzők használatáról. Éppen ezért érdekes, hogy a csak egyszer előforduló szavak rétegében — a fő tendenciával látványosan ellentétben — a melléknévek aránya viszonylag megnövekszik. Az egyébként visszaszorulóban levő szófaj csökkenése és expresszív ereje egyensúlyban marad. A kevesebbszer használt, de „egyedibbé” váló melléknév — excentrikusabb összetételben — azonos összhatásra képes.

Amikor összeállítjuk a szókészlet gyakorisági listáját, azt látjuk, hogy annak különböző jelentéstani, szakszóval: aritmo-szemantikai zónái vannak. Az első ötven szó a nyelvtani funkciót betöltő *témaszavak* rétege, az egész szókészlet körülbelül egyhatoda az *alapszóké*, a továbbiak pedig az ún. *jellemszók*. Van egy csoport, a *kulcsszavak* rétege. Ez azokat a szavakat öleli fel, amelyek az egyes szerzőknél az általánosan megállapított sorrendi helynél lényegesen előbbre vannak a listán. Ezek mutatják a legközvetlenebbül, melyek azok az elemek, amelyeket a szerző a legszívesebben használ, amelyek tehát mintegy „kulcsát” adják szövelezésének. A három költő összesített gyakorisági listájából kiindulva ezek az egyes költőknél — minden esetben az első húszat kiválasztva — a következők:

Tóth Árpádnál: *bús, lélek, jó, halk, szelid, vén, sötét, ill. sötét, kéz, édes, csend, ill. csönd, fáradt, drága, dal, furcsa, fa, lágy, bú, ül, ajak, lomha;*

Juhász Gyulánál: *magyar* (melléknév), *világ, ég* (főnév), *élet, nagy, vár* (ige), *örjöng, éj, régi, örvény, csillag, víg, megy, fény, száll, sir* (főnév), *virág, vers, jövő* (főnév), *végtelen;*

Szabó Lőrincnél: *tud, lát, Isten, pénz, akar, szeret, mond, erő, gyerek, ill. gyermek, kell, szeretet, szám, fáj, két, tűz, nap* (égitest), *év, hazudik, meghal, hús.*

A kulcsszavak szófaji megoszlása: Tóth Árpádnál 1 ige, 7 főnév, 12 melléknév; Juhász Gyulánál 4 ige, 11 főnév, 7 melléknév; Szabó Lőrincnél 9 ige, 10 főnév, 1 számnév.

Ez az összeállítás is szembeszökően mutatja a jelzői használatú szók csökkenését az ige javára.

Korántsem tartunk ott, hogy ilyen és hasonló eljárások alkalmazásával ítéletet alkossunk egyes szerzők vagy művek gondolati-esztétikai értékéről. Ez az érték azonban mint fogalmi esztétikai kategória

— ismeretelméletileg tekintve — földeríthető és dokumentálható. További kutatások hozzásegíthetnek tárgyyszerűbb, objektívobb esztétikai ítéletek lehetőségéhez.

Szende Tamás

Műfajok határán

Az utóbbi években irodalmunkban egyre gyakoribbak a műfaji „átcsapások“, egyre többet írnak, vitatkoznak nálunk is a hagyományos irodalmi kifejezőmódok és a kevésbé vagy egyáltalán nem irodalmi eszközökkel történő ábrázolás együttes jelentkezéséről. Különösen a tényirodalom esetében figyelhető jól meg ez az összefonódás. Az ilyen művek ugyanis (a dokumentáris irodalom formáit egyetemes szinten vizsgáló Csehi Gyulát idézve) „*határesetet képviselnek*“, „az irodalmi ábrázolás és valamilyen más — nem esztétikai — terület metszési vonalán, illetve metszési felületén keletkeznek“. Itt van példának Sütő András kiváló könyve, az *Anyám könnyű álmot ígér*: élethűség és írói invenció úgy válik eggyé benne, hogy naplónak, életrajzi regénynek vagy akár szociográfiának is nevezhetjük a művet. De érdemes lenne ebből a szempontból szemügyre venni Nagy István önéletrajzi vallomását, összehasonlítani a harminc évvel ezelőtt megjelent *Külvárossal*, esetleg Bálint Tibor családrégényével.

A mai romániai magyar irodalomban talán Beke György az egyik legjellegzetesebb képviselője ennek a „műfaji kettősségnek“: riportjaiban a széppróza felé közeledik, regényeiben szívesen használja a riporteri eszközöket. Nem véletlen, hogy méltatói rendszerint ezen a ponton akadnak meg, ítéleteik ilyenkor bizonytalanodnak el a leginkább. R riportjaiban az irodalmiasságot, regényeiben a riportelemeket érzik soknak. Az *utolsó Bethlen* című riportkötetének kritikusa, Baróti Pál úgy véli, hogy amikor a riportert „enged az irodalmiaskodás kísértésének“, az írás egyensúlya megbomlik (*Utunk*, 1968. május 31). Kovács János — epikusságuk miatt — inkább karcolatoknak tekinti Beke riportjainak egy részét, ezért nem is kifogásolja a „novellásítást“ (*Korunk*, 1967. 8). Láng Gusztáv szerint Beke kisregényében, a *Hulámgyűrűben* a falu életének „riportízü mozzanatai“ ott „kapnak emberi jelentőséget, ahol a hős önvizsgálatának kiváltó elemeként épülnek bele az elbeszélés folyamatába“ (*Korunk*, 1966. 8). Baróti még szigorúbb: az ugyancsak lélekelemző *Vándorvillám* „riportos életanyagá“-ban a regény öntörvényű kibontakozásának fékezőjét látja. Egészen másként ítél Kacsir Mária Beke új regényéről (*Bűnben társtalnul*) írt recenziójában: a nem regényes formák jelenlétét művészi szempontból nem tekinti devalválónak lélektani regényben sem, sőt a „riportos részeket“ a regény érdekes rétegeiként fogja fel (*Előre*, 1970. február 14).

E megállapítások igazát, tévedéseit itt most nem vitatjuk, pusztán néhány, a műfaji egymásbaszövődést tápláló jelenségre kívánom felhívni a figyelmet.

téka

rangját a gazdag filológiai apparátus adja, amely nemcsak az egyes versekhez fűz bőséges jegyzeteket, hanem tanulmány-értékű összefoglalást is ad például a Gina-kérdésről, s az író életének más vonatkozásait is megvilágítja. A „nagjobb költői művek“, a szépprózai és önéletrajzi írások, a cikkek és bírálatok, a közéleti-politikai publicisztika és a levelezés hasonló igényű megjelentetése után teremtődik majd meg Vajda János igazi irodalomtörténeti megmértetésének feltétele. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

József Attila legszebb versei

A költő szellemi jelenvalósága mai költészetünkben. egész gondolkodásrendszerünkben — tagadhatatlan tény. Hogy a versei közvetlenül is ott legyenek minden olvasó (elsősorban diák!) asztalán, ezt szolgálja a „Legszebb versek“ népszerű, olcsó sorozatában megjelentetett, terjedelmében a költő jelentőségéhez mért, igényes válogatás. Balogh Edgár „költő-idézőül“ a bevezetőben saját emlékeit eleveníti fel József Attiláról, a költő kapcsolatát az ifjúság falukutató mozgalmával, majd a Korunk-vonatkozásokat. Mindez valóban lényeges, hiszen „A sokféle keresztvezetés, esemény és gondolatok egymásba cikázása, a mindenütt és minden fokon szerzett társadalmi és szakmai jártasság érteli ki sajátos egyéniségét, a teljeseget, a mindenségbelit.“ (Albatros, 1970.)

Hornyák József

Az intelligens kocsmáros

Hornyák azok közé az írók közé tartozik, akiket egy-egy kötetük megjelenésekor mindig felfedezünk. Pedig a lapok hasábjain a kötetek kö-

téka

zötti időben is rendszeresen jelen van. Nem eredeti megállapítás, de ismétlendő igazság, hogy Hornyák az inkább lírába hajló prozai kájsformák teljes értékű művésze, aki olykor karcolat-terjedelemben is nagy dolgokat tud elmondani, mint például éppen a címadó írásban vagy néhány „alkalmi tudósításában”, szín-vázlatában. Karcolatainak, novelláinak művészi szintje szerint Az intelligens kocsmáros szerzője megérdemelné a nagyobb népszerűséget. (Irodalmi Könyvkiadó, 1970.)

Mihail Arnaudov

Pszichologija lityeraturnovov tvorceszstva

A neves bolgár tudós sokéves kutatásainak, elmélkedéseinek eredményeit összegező munka az irodalmi alkotás lélektanát tárja fel. Gazdag világirodalmi anyagra — Puskin, Vazov, Shakespeare, Balzac, Goethe, Dosztojevskij és mások műveire — támaszkodik, ismereteket bővít, érdekes összefüggéseket fedez fel, és sok kulcsfontosságú tiszta az alkotási folyamatok következetes realista értelmezéséhez. Elsősorban a műalkotás létrehozójának egyénisége, tapasztalata, felfogó és megfigyelő, képzelő és átélő képessége érdekli; így vizsgálja a tudat és a tudattalan, az értelem és az érzélem kapcsolatát, az alkotás menetének, mozzanatainak — az elgondolás és végrehajtás, hangulat, ihlet, koncentráció, improvizálás, választás, változtatás — kérdéseit, s elemzi a költészet nyelvi tényezőinek, kifejezőeszközeinek szerepét, a gondolat és a nyelv viszonyát, a hangfestést, a nyelvi szimbolikát, a melodikát, a stilisztikai-nyelvi típusokat. (Izdatyelszto Progressz. Moszkva, 1970.)

Mindenekelőtt szembevetendő, hogy az író egyik regényében sem szűkíti történetét hőseinek belső világára. Császár József önmagával vív ugyan harcot (az ősoktól örökölt gondolkodásmód és egy közösségibb szellem között vergődik), de mindig konkrét élethelyzetekben. E regényhősök belső portréjához nagymértékben hozzátartozik környezetük mikroszkopikus megragadása, az a mód, ahogy látnak, elmondanak eseményeket. Jórészt ezért olyan gyakori Bekénél a szemlélődő-emlékező, a tárgyakat, jelenségeket részletező közlésmódja, ahogy például a *Hullámgyűrű* töprengő hősét élénk állítja. A regénybe sűrített életdarab, a színtér részletes bemutatását akkor is rendkívül fontosnak tartja, amikor pszichológiai analízist végez. Kelemen önmészítő lelkitusája a *Vándorvilámban* annyira a munkástelepi viszonyokban gyökeredzik, hogy még a legitimebb érzése is a két életforma — a falusi és a telepi — részeként elevenednek meg előttünk. Falusi tanárának és feleségének tragédiája Jancsó Vilmos jellemgyengességének következménye, de ez az önhullás gyakran találkozik mindennapi tapasztalataival: a hajdani újságírói évek, a falusi élet és saját foglalkozásának nemegyszer nyugtalanító élményeivel, ami azt is jelenti, hogy az önvizsgálat, a hős lelkében zajló történet a környezetét és környezetének emberi kapcsolatait részletező ábrázolással egészül ki (*Bűnben társtalanul*).

Beke Györgyöt az élet jelenségeire érzékenyen figyelő, a stiláris könnyedséget nyelvi kulturáltsággal párosító riporterként ismertük meg több mint egy évtizeddel ezelőtt. Ma egyik legfáradhatatlanabb „te-repjáró”, egyik legszeleesebb skálájú újságíró-írónk. Ahogy mondani szokták: belülről ismeri a falut, annak társadalmi vajúdásait, otthonosan ül le az „ingázók” közé, és amikor „az est kiszűri a csöndből az izgalmakat”, a nagyváros hangulatába is bele tud simulni.

Talán felesleges ismételnünk: a riportnak lételeme a valóságtisztelet, és az is tudott dolog, hogy nemcsak a „kitalálás” árthat a leírt szó hitelének, hanem a rosszul értelmezett objektivitás is. A riportban az igazság — ahogy nemrég egyik riportjában Beke megfogalmazta — „nem tűri a fél tetteket”, vállalásával valakit „cserben kell hagyni”. Néha önmagunkat, rosszabbik énünket. Ezért van az, hogy Beke György írásaiban — riportban és regényben egyaránt — „a világra és a társadalom dolgaira figyelmező” tartás mély önismeret-igénnyel fonódik össze; olyannyira, hogy ez az önvizsgálat nagyon gyakran válik sorsformálónak. Örlődő regényhőseinek sorsa sokszor azért fordul tragikumba, mert az önvizsgálatot nem tudják maradéktalanul elvégezni; ha pedig elvégzik, nincs erejük az így felismert etikum szerint cselekedni, élni. „Ez már betegség. Ez az örökös önvizsgálat. Tönkrement az idegrendszerem. Már nincs is idegrendszerem. Csipetnyire szagatott ideg-szálak kusza, széthányt halmazza maradt belőle csupán. Pedig csak mindig, mindennel el akartam számolni önmagamnak” — morfondírozik magában a *Bűnben társtalanul* vidéki tanára.

Az önelemző tartásból eleve következik a jellemrajznak mint ábrázolás eszközként a különös szerepe Beke írásaiban, s a lekerekített portrék gyakorisá-

téka

George Mihail Zamfirescu
Külvárosi szerelem

gának is ez az egyik oka. Ha a hat esztendővel előlt megjelent riportkötetét, a *Diótörést* összehasonlítjuk *Az utolsó Bethlennel*, mindenekelőtt az írói szemlélet árnyaltabbá válása tűnik fel, s ez a szemléletváltozás — a megragadott életdarab értelmezésén túlmenően — a portréteremtésben, illetve az alakok lélekrajzában nyilvánul meg a leginkább. Más a riporteri hozzáállás ebben a kötetben: a derűs szemlélődést, a leíró jelleget (ha nem is kizárólagosan) a közelhozott emberi sorsok szubjektivebb megjelenítése váltja fel. Úgy tűnik, mintha egy-egy jelenség azért érdekelne az író, hogy elmondhassa gondolatait korunk izgató kérdéseiről: az életforma-váltás (városiasodás) lelki következményeiről, az egyéni és társadalmi felelősségről, a pusztító közönyről, a hontalanság fájdalomáról. Jórészt ebből a szándékból fakad az írói invenció előtérbe kerülése Beke riportjaiban. „Az irodalmi élmények kisegítenek” — indítja az Utunkban *Zrinyiek földjén* című riportját, elődjének tekintve némiképp a szigetvári várkapitány tetteit megéneklő Tinódi Lantos Sebestyént. Akárcsak az egykori vándordalos, a valóság csontra-bőrré vetkőztetésekor Beke is vigyáz arra, hogy a legendák igazságai se vesszenek el. Ezért vallja: a régi bálványokat csak akkor lehet — szabad — ledönteni, ha újakat tudunk állítani helyükbe. A valósághűségnek ilyen értelmezése irodalmiasítja riportjait, fokozva egyúttal a hangvétel szubjektivitását.

A különböző műfaji eszközök sajátos vegyítése különösen érdekes a 130 oldalas *Csángó krónikájában*. Az Orbán Balázs nyomdokain elinduló riportert közvetlen élmények, irodalmi, nyelvészeti, kultúrtörténeti ismeretek alapján térképezi fel egy népcsoport életmódját. A sokrétű vizsgálódásból következően: különböző műfaj-elemek ötvözésével. A szociográfusi pontosságot minduntalan átszövik a krónikás személyes vallomásai, az epikus tényközlést lírai meditációk szakítják meg.

„A nyelv szerszám az írónak. Mennyire ismeri, hogyan kezeli, jórészt attól is függ az alkotás értéke, hatása. Az író nyelvészkedése tehát sohasem csupán műkedvelés” — írta Beke György nemrég Horváth István tájsgyűjtéséről. Mi pedig azért idézzük az alapvető követelményt megfogalmazó sorokat, mert a riportíró Bekének állandó gondja a nyelvi forma, mert a legköznapi tudósításaiban sem elégszik meg a pusztá tényközléssel. Akármit ír — riportot, beszámolót, interjút —, mindig írói szemmel vizsgál, szépírói igényvel veti papírra mondanóját.

Kozma Dezső

A regényben — amely a szerző Sorompó című ciklusának legkiemelkedőbb darabja — a század eleji bukaresti külváros, a „mahala” világa elevenedik meg. Hiteles, az író gyermekkorú élményein alapuló részletek keverednek a vagány-romantika kevésbé meggyőző képeivel. Máról holnapra élő kismembek sötét, nyomasztó sorsa szövődik izgalmas, végzetes tragédiákba torkolló történetté, melynek humánus végkicsengése megrázóan érzékelteti a nyomortól már-már emberi mivoltukból is kiforgatott, elferdült életek egymásrautaltságát. A fordító, Bálint Tibor ihletett munkája sokban hozzájárult az először 1964-ben megjelent magyar változat népszerűségéhez. Ez tette szükségessé a regény második kiadását. (Kriterion Könyvkiadó, 1970.)

E. G. Kazakevics

A két füzet

„Csószkunyhó, magány, illegálitás, álruha...” — az elbeszélés hőse, Lenin, a forradalom egyik legudálságosabb szakaszában folytatja mindennapos harcát az eszme tisztaságáért, s ez a harc annál nehezebb, mivel gyakran legjobb barátaival kell összeütközésbe kerülnie a forradalom taktikájának és stratégiájának kidolgozásában. Kazakevics elbeszélésének értéke nem annyira dokumentum-jellege, mint az a líraian megkapó ábrázolásmód, amellyel emberközelségbe hozza Lenint és környezetét. E hatás elérésében hangulatilag nagy szerepet juttat az író a lehelet-finom tájleírásoknak. A kötet a Horizont-könyvek sorozatában, Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából jelent meg újrakiadásban; fordítója Nikodémusz Elli. (Kriterion Könyvkiadó, 1970.)